

Lútroforos

Autorka: Juliana R.

Nocování na hřbitově, pohansko-křesťanská kontemplace

Nekropole

Cypřiše na *Evangelickém hřbitově* v Soluni promokly až do mízy. Ze zšedlých květů na hrobech odkapává déšť. V jedné z miniaturních pravoslavných kapliček, velkých a vysokých asi jako dopisní schránka, se skryla kočka; teď mžourá ven do říjnového mženi. Vrány křičí, od úst stoupá pára. – A přesto nekropole nepůsobí nevlídně. Řecké hřbitovy bývají zřídka ve špatné náladě; publicistka Alexandra Fiada je označuje za vysloveně „veselé“ díky blikotajícím plamínkům svíček. Příjemná atmosféra zkrátka patří k jejich svérázu – stejně jako synkretismus. Na jednom ze zdejších náhrobků stojí mramorový lútroforos: štíhlá nádoba s velkými uchy, již si staří Řekové spojovali se smrtí (a se svatbou). Lútrofory v antice označovaly rovy svobodné mládeže. Nedaleko této upomínky na pohanství se nachází jiný hrob, ozdobený řeckým rovnoramenným křížem a obrázkem v rámu: vyrudlou madonou od Cranacha. Na několika čtverečních metrech se setkávají symboly tří nábožensko-kulturních okruhů.

První athénský hřbitov skýtá podívanou úplně jinou, a přitom vlastně stejnou. Hrobky ve formě antických templů se v řadách bělají proti obloze – hluboké, vášnivě modré obloze, jakou umí jarní Attika. Zeleň palem a cypřišů oživují tu mandarinky, tam žlutá kvítka trýzele. Mezi jedním mandarinkovníkem a náhrobkem v proudu světla tančí mušky. Dobrá, *rozjásaný je březen, ne hřbitov sám*. I tak má ale v sobě nekropole něco optimistického. Snad je to přítomností tolika velikánů, Řeků i filhelénů; monumentální náhrobky připomínají jejich hrdinství, velkorysost, vůli. A právě v náhrobkách se opět ukazuje řecký synkretismus.

Na jednom místě přichází triumfálním obloukem Kristus z mramoru, žehnaje nebožtíkovi. Jinde pod křížem rozpíná křídla byzantský orel. O kus dál poslední spočinutí manželů (Felixe a Elizy) označuje mozaika v byzantském stylu: archanděl na zlatém podkladu a iniciály XK (chí = Christos/Kristus, kappa = Konstantinos Veliký). Vedle pravoslavných motivů se nachází zhruba stejné množství těch antických. Dvě nádherné sfingy, mužská a ženská, na hlavě nesou *nemes* jako faraoni. Obě stráží veliký památník s reliéfem: jeho postavy ve starověkých

řízách se shlukují kolem lútroforu. – Jiná sfinx, tentokrát z bronzu, sedí na stéle německého archeologa Adolfa Furtwänglera. – Hrobka dalšího filheléna, Heinricha Schliemanna, představuje zmenšeninu chrámku Athény Níké na Akropoli. A tak dál. Jistěže to všechno jsou pouhé *symboly* – Athéňané zkrátka jen v inspiraci antikou zacházejí o něco dál než stavitelství a sochařství „barbarských“ národů. Jenže... na Prvním hřbitově stojí i malé „mausoleum“ podněcující otázky. Reliéf na jeho boční stěně zobrazuje Asklépiu, jenž dává pít dívce připoutané k lehátku nějakou chorobou. Nemocná se zvedá do polosedu, aby přijala lék, kdežto bůh se zlehka opírá o hůl obtočenou hadem. Cosi v tomto mramoru upomíná na řecké přísloví, že pohanství tvoří jádro, kdežto všechno ostatní jen slupku Heléna. Nic víc na mini-mausoleu není, ani stopa po kříži. Jen bůh léčitel ve výjevu plném antických reálií: nepochybně scéně *vzkříšení sui generis*, tím víc provokativní a polemické, že Asklépios vnějškově připomíná Krista. Po téměř dvou tisíciletích se tedy v Řecku našel nebožtík, jemuž útěchu a naději symbolizoval spíš bůh jeho předků než judský rabín? *Asklépiovi kohouta*.

Asklépios

Hřbitov na okraji Théb – „sedmibranných Théb“ Homérových – takovými kacířskými sklony netrpí. Všechny rovy jsou mramorové, stejně velké a vyrovnané v řadách. Kráší je převážně kříže, někdy také sošky Spasitele. I tento hřbitůvek, svým rázem spíš vesnický (jako celé Théby současnosti), má ovšem charakter řeckých nekropolí: není pochmurný nebo

strašidelný. Ani o půlnoci ne. Vím to proto, že jsem tu nocovala (z důvodů souvisejících se spolehlivostí místní hromadné dopravy). Po setmění se na bělostných hrobech chvěly plamínky svíček, laskavé a důvěrné. Nikdy jsem se v Řecku necítila lépe než té květnové noci, kdy ke mně doléhalo klínání ovčích zvonců a vítr tiše rozvrzával dvířka od krytů chránících lucerny a podobizny zesnulých. Po půlnoci jsem pozorovala malého ještěra na stěně kaple. Při tom jsem si všimla rozbitého okna a předmětů na vnitřním parapetu: byl to krucifix a ikona Bohorodičky. Před pátou ranní osvětlil růžový východ mramor a kříže. Stěží má nějaké místo na světě vlídnějšího genia loci než hřbitůvek v Thébách.

Starověká nekropole ve čtvrti *Kerameikos* bývala největší v Athénách. Stejně jako ostatní hřbitovy antiky se skládala z políček obehnaných zdí, z nichž každé patřilo jedné rodině. Dnes dýchá hlubokým klidem. Na zemi – v trávě, pampeliškách a vlčím máku – stojí kamenné lútrofory, stély, desky s reliéfními portréty... Pěšinu mezi olivovníky lemují sarkofágy, v zeleni si hrají kočky a páří se želvy. Sloupky s pamětními nápisy, tlusté, nízké a zašlé, tvoří jakési lesíky. Jednu vysokou hrobku zdobí socha symbolického býka, kus od něj leží na zdi kamenný chrt (originály cenných skulptur se ovšem nacházejí v museu; na jejich místě vidíme kopie, jimž ale nelze nic vytknout). Antika je tu přítomná bezprostředně a živě.

Jakkoli se řecké hřbitovy navzájem liší, člověk si v nich vždycky připadá jako zvaný host.

Athéna, Maria a muezzin

Nic neukazuje vrstevnatost náboženských dějin Řecka – a Balkánu vůbec – tak dobře jako „životopis“ Rotonty (Rotundy). Císař Galerius, jenž chtěl udělat sídelní město ze Soluně, zde Rotontu vystavěl jako pohanský chrám a svou hrobku (pohřben však byl jinde). Christianizace římské říše ji změnila v kostel, osmanská okupace v mešitu. Po osvobození Soluně roku 1912 sloužila opět jako kostel, načež ji poškodilo zemětřesení. Dnes je odsvěcená a prázdná. V architektonickém ohledu představuje vlastně *pohanský templ s apsidou a minaretem* – synkresi nejvyššího stupně. Podobné osudy mají i další stavby, například Parthenon (starořecký chrám > kostel zasvěcený Panně Marii > mešita > turistická atrakce, celkem vzato bohaprázdná).

Řekové mají několik scénářů, jak naložit s mešitami po okupantech. Některé strhli. Jiné dodnes nechávají rozpadat, patrně se zadostiučiněním (např. v Nafpliu). Další proměnili v kostel a zbavili je pouze minaretu (dnešní kostel Taxiarchů v Soluni, jenž byl ale coby kostel původně vybudován). Ještě jiné *nejprve* změnil v kostel, a teprve *poté* je nechali chátrat (Veria). Řečtí chlapi za soumraku hrají fotbal v peristylu středověké mešity Alaca Imaret (Soluň), z jejíž střechy roste tráva... Ve starobylé byzantské Verie stojí na dohled mešity (také 15. století) bombastický oltář sv. Pavla z Tarsu, postavený teprve nedávno. Na každoroční slavnosti k počtě apoštola tedy shlíží minaret s kupolí. Je bizarní, ale příznačně balkánské, jak tyto muslimské elementy čnějí na pozadí mozaik se sv. Pavlem a Kristem. Stejně jako pohled na turecké konvertity líbající cestou ze mše ikonu. – Války a výměna obyvatel mezi Řeckem a Tureckem v roce 1923 ale neznamenal naprostý konec mohamedánství v Řecku a imigrace nyní zemi znovu islamizuje. Tak třeba veliký chrám sv. Nektaria (Soluň) se ocitl přesně uprostřed „barevné“ čtvrti. V nitru pomalu chátrající velestavby se schází pár osamělých

křesťanů – trosečníků v nepřátelském moři.

Zdálo by se, že **pohanství** tvoří nejen nejspodnější, ale také mrtvou vrstvu náboženské historie. Není to pravda. Jako u všech evropských národů, i v Helladě křesťanství spíše překrylo než vyhladilo pohanské obyčeje. Tak například Řekové stále používají amulety na ochranu před démony, jaké se v antice věšely dětem na zadní stranu krku. Tam měla magie zastoupit lidský pohled střehnoucí zlé síly. Jestliže Řek nenosí amulet na krku, často si ho umístí na zrcátko auta – klidně společně s křížem (a v době pandemie s rouškou). Anebo jiný příklad: velikonoční zabíjení beránka sice odkazuje k Poslední večeři, je však zároveň reziduem **pohanských** obětí (to ostatně i „české“ usmrcování kapra a vánočního stromečku).

Některé tradice církev se státem mýtily o to nesmlouvavěji, že se pojily se starým náboženstvím. Pravoslaví, jinak plně pochopení k nesouladu balkánských národních povah se zákazy v Bibli, dosud zapovídá kremaci. Britský historik David S. Potter se domnívá, že Justinián Veliký stíhal homosexualitu tak přísně proto, že Byzantincům připomínala pederastii. Kromě toho se císař cítil nucen trestat „pohanské pověry“ jako věštění z kostek a astrologii. Ještě v jeho éře – v pátém století – elity přicházely kvůli obvinění z **pohanství** o hlavu. Že ctí staré bohy, se vypravovalo dokonce i o Justiniánových přátelích, právníku a velkém učenci Tribonianovi (asi spíše neopodstatněně) a „ministru financí“ Janu Kappadockém (v tomto případě šlo o jasnou pomluvu). Pohanství jako komplexní systém nauky a praxe se každopádně udrželo přinejmenším do pátého století.

K prazvláštnímu prolínání křesťanství se starým náboženstvím docházelo samozřejmě hlavně v antice a raném středověku. Konstantin Veliký, císař-konvertita, se stal nejen světcem pravoslavné církve „rovným apoštolům“, ale také předmětem „modloslužebného“ kultu. Socha Konstantina-Hélie byla dokonce uctívána na cařihradském fóru! Byzantské frašky na hippodromu zesměšňovaly jak staré bohy, tak světce.

Zajímavou ukázkou střetu dvou světů jsou řecká křestní jména. Mnohá z těch tradičních, odvozených od antických bohů (např. Dimitra nebo Dionýsos/Dionýsios), se pokřesťanštila tím, že do ortodoxního kalendáře vstoupil světec téhož jména. Ta „nesvatá“ pak vrátila do oběhu (zdaleka nejen v Helladě) osvobozovací válka spojená s řeckým obrozením. Ve Spartě jsem mluvila s patriotem jménem Léonidás, v přístavním městě Igumenice mě zase zachránilo zjevení plavé Athény, jež mě dovedla k autobusové stanici. – Tím větším překvapením pro mě byla jména loděk v jednom malém rybářském přístavu. Téměř všechny byly pokřtěny po ortodoxních světcích (mužských), v názvu ani jediné se neskrýval odkaz na antiku.

Filosof a polyhistor **Gemisthos Pléthón** (1355–1452), který tolik napomohl renesanci v Itálii, se předtím pokoušel pozvednout Helladu (byl to ostatně on, kdo slovo vzkřísil, aby připomněl svým soukmenovcům, že nejsou žádní „*Rhomaioi*“ – Římané). Řecké obrození mělo zahrnovat i polyteismus, k němuž se Gemisthos propracoval od **novoplatonismu**. V Řecku samozřejmě dosáhl jen prokletí a spálení svých spisů. Rok po jeho smrti (zemřel v Mystře) říše padla. Na počátku devatenáctého století připadala antika Řekům jako „půlnoc pohanské nevědomosti“ (vypůjčíme-li si výraz Petra Chelčického) a děsili je romantikové ze Západu, kteří přijeli za

starověkou Helladou. Filheléni se jí snažili spatřit v jejích rozvalinách a potomcích a frustrovalo je, že ve skutečnosti se tu „život točí kolem kostela, hubených žnů a kozích stád“.

Navzdory přežívání dílčích tradic tedy trvalo bolestně dlouho, než se samotní Řekové pokusili oživit *polyteismus jako celek*. Od roku 2017 je náboženstvím uznávaným a chráněným řeckým státem – poprvé od pronásledování císařem Theodosiem (započalo r. 381)! Klérus olympských bohů tak může například legálně oddávat. Oproti starověku upustili novopohané od krvavých obětí; svým božstvům nabízejí med, víno atp. Jak udává jejich organizace YSEE (Nejvyšší rada řeckého národa), staronovou víru aktivně praktikují asi dva tisíce Řeků, sto tisíc dalších je v ní „nějakým způsobem“ angažováno. Císař Julianus, křesťany zvaný Odpadlík, by se snad zaradoval. A to ačkoli má novopohanství daleko k jeho intelektuálnímu novoplatonismu, jímž se sám ve čtvrtém století pokusil nahradit evangelium.

Akademie

Na závěr převážně faktografického fejetonu ještě jednu impresi. Trojí vrstvu „řeckého“ náboženství jsem nejsilněji pocítila jednoho rána v Athénách. Šla jsem podél katolické katedrály sv. Dionýsia k Akademii – komplexu nádherných budov v antikizujícím stylu. Obě stavby téměř sousedí. Ještě ve mně dozníval dojem z kostela, a přitom už jsem sledovala, jak

DÉLSKÝ POTÁPĚČ

východ slunce postupně zbarvuje sochu Athény na sloupu před Akademií; jak se zatřpytila její zlatá přílba, egida, špička kopí. Pohled na panenskou Palladu mi připomněl verš z Litanie k Blahoslavené Panně Marii: „... gloriosa beatae Mariae *semper virginis* intercessione...“. A právě ve chvíli, kdy jsem si ho šeptem opakovala, se ozval hlas muezzina. Doléhal sem z nedaleké mešity, překřikoval moji pohansko-křesťanskou kontemplaci. Smísil se s ní. Ale nepřeval ji.

Psáno pro Délský potápěč.